

การผังเมืองไทย

ต้องใส่ใจธรรมาภิบาลสิ่งแวดล้อม

Towards Good Governance in Town and Country Planning

ดร. สมฤดี นิโครวัฒนยิ่งยง

บรรณาธิการ

Dr. Somrudee Nicro

Editor

สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย

Thailand Environment Institute (TEI)

Nonthaburi, 2009

การผังเมืองไทย ต้องใส่ใจธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ISBN: 978-974-8479-41-5

พิมพ์ครั้งที่ 1 มิถุนายน 2552 จำนวน 2,000 เล่ม

บรรณาธิการ: ดร. สมฤดี นิโครพัฒน์ยิ่งยง

กองบรรณาธิการ วรวรรณ ขายไพฑูรย์ ธนภัทร สุขเกษม และ วรากร น้อยพันธ์

องค์กรภาคร่วมจัด

สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย และ เครือข่ายธรรมชาติสิ่งแวดล้อมประเทศไทย
ร่วมกับ สมาคมนักผังเมืองไทย, เครือข่ายวางแผนและผังเมืองเพื่อสังคม,
มูลนิธิสถาบันพัฒนาเมือง และกลุ่มศึกษาเรื่องเมืองและสิ่งแวดล้อม
สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

จัดพิมพ์โดย

สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย 16/151 เมืองทองธานี ถนนบอนด์สตรีท ต. บางพูด
อ. ปากเกร็ด จ. นนทบุรี 11120
โทรศัพท์ 02-503-3333 ต่อ 501, 505, 529 โทรสาร 02-504-4826-8
อีเมล TAIThailand@tei.or.th เว็บไซต์ www.tei.or.th

สนับสนุนการจัดงาน

World Resources Institute (WRI)
มูลนิธิฟอร์ด (Ford Foundation)
Swedish Environmental Secretariat for Asia (SENSA)

สนับสนุนการพิมพ์

มูลนิธิฟอร์ด และ SENSA

ออกแบบปก และรูปเล่ม วรวรรณ ขายไพฑูรย์

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ ส เจริญการพิมพ์ โทร. 02-913-2080

ข้อมูลทางบรรณานุกรมแห่งชาติ

สมฤดี นิโครพัฒน์ยิ่งยง. บก., 2552. การผังเมืองไทย ต้องใส่ใจธรรมชาติสิ่งแวดล้อม.
นนทบุรี: สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย. 88 หน้า

คำนำ

ผังเมืองเป็นเครื่องมือในการกำหนดกรอบทิศทางการพัฒนาและการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่วางผัง การวางแผนและจัดทำผังเมืองจึงมีความเกี่ยวข้องกับประชาชนผู้มีส่วนได้เสียจำนวนมาก และเกี่ยวโยงกับการพัฒนาในทุกมิติทั้งเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และสุขภาพ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ได้ให้ความสำคัญกับการผังเมืองโดยบัญญัติไว้ในมาตรา 57 วรรคสอง ว่า “การวางแผนพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม การเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ การวางผังเมือง การกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดิน และการออกกฎที่อาจมีผลกระทบต่อส่วนได้เสียสำคัญของประชาชน ให้รัฐจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนอย่างทั่วถึงก่อนดำเนินการ” และระบุไว้ในแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ มาตรา 85 (3) ว่า “รัฐต้องจัดให้มีการวางผังเมือง พัฒนา และดำเนินการตามผังเมืองอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลเพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน”

การวางแผนและจัดทำผังเมืองดำเนินงานตามกฎหมายเฉพาะ คือ พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็นกฎหมายฉบับแรกของประเทศที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย ร่วมกับ สมาคมนักผังเมืองไทย, เครือข่ายวางแผนและผังเมืองเพื่อสังคม, มูลนิธิสถาบันพัฒนาเมือง และกลุ่มศึกษาเรื่องเมืองและสิ่งแวดล้อม สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้จัดเสวนาสร้างสรรค์เรื่อง “การผังเมืองไทยใส่ใจธรรมชาติสิ่งแวดล้อม” ขึ้นในวันที่ 26 พฤศจิกายน 2551 ที่โรงแรมรามาร์กเดนส์ โดยมีผู้เข้าร่วมจากกรมโยธาธิการและผังเมือง ภาคส่วนต่างๆ นักวิชาการ และประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากการผังเมืองในจังหวัดต่างๆ เช่น เชียงใหม่ สระบุรี ประจวบคีรีขันธ์ เป็นต้น ด้วยความมุ่งหวังให้ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องได้ร่วมปรึกษาหารือเกี่ยวกับแนวทางการวางแผน จัดทำ และดำเนินการด้านการผังเมืองอย่างมีธรรมาภิบาล สิ่งแวดล้อม กล่าวคือ เป็นการผังเมืองที่เอื้ออำนวยต่อการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารด้านการผังเมือง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจอย่างมีความหมาย และการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมด้านการผังเมือง เพื่อให้เกิดความตระหนักถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผนและจัดทำผังเมือง

สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย ขอขอบคุณองค์กรร่วมจัด ขอขอบคุณ World Resources Institute (WRI) ที่กรุณาให้การสนับสนุนการจัดสัมมนา ขอขอบคุณ Swedish Environmental Secretariat for Asia (SENSA) และมูลนิธิฟอร์ด (Ford Foundation) ที่กรุณาสนับสนุนการจัดประชุม และการจัดพิมพ์เอกสารนี้ และขอขอบคุณกรมโยธาธิการ และผังเมือง ตลอดจนทุกท่าน ทุกองค์กร ที่ได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และข้อเสนอแนะต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการผังเมืองไทยในอนาคต

ดร. สมฤดี นิโครพัฒน์ยังยง
ผู้อำนวยการอาวุโส สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย

สารบัญ

คำนำ	1
กำหนดการ	5
คำกล่าวเปิดงานเสวนา	7
โดย ศ. ดร. สนิท อักษรแก้ว	
ประธานสถาบันสิ่งแวดล้อมไทยและกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ	
เสวนาสร้างสรรค์เชิงนโยบาย	10
“การผังเมืองไทยใส่ใจธรรมาภิบาลสิ่งแวดล้อม”	
“ผังเมืองเจียงใหม่ เป้าใจละยัง”	11
โดย ดร. ดวงจันทร์ อาภาวัชรุฒิ์ เจริญเมือง	
หัวหน้ากลุ่มเมืองและสิ่งแวดล้อม สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่	
และเลขาธิการมูลนิธิสถาบันพัฒนาเมือง	
“ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับผังเมืองสุวรรณภูมิ”	23
โดย อาจารย์กรินทร์ กลิ่นขจร	
อาจารย์ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์	
สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง	
“ผังเมืองรวมมาบตาพุด”	33
โดย ดร. สมฤดี นิโครวัฒน์ยิ่งยง	
ผู้อำนวยการอาวุโส สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย	
“กฎหมายผังเมืองกับการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร การมีส่วนร่วมของ	51
ประชาชน และการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม”	
โดย นายวีรพงษ์ บุญญานุสนธิ์	
ผู้อำนวยการกองนิติการ กรมโยธาธิการและผังเมือง	
เวทีแลกเปลี่ยนและข้อคิดเห็น	57

ข้อเสนอ “การผังเมืองไทยใต้เงาไตรภพสามสถาบันสิ่งแวดล้อม”	71
เสนอต่อ	
คณะกรรมการผังเมืองและกรมโยธาธิการและผังเมือง	
คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ	
คณะกรรมการข้อมูลข่าวสารของราชการ	
 คำกล่าวปิดงานเสวนา	77
โดย นายปรีชา รัตนรงค์	
ผู้อำนวยการสำนักผังเมืองรวมและผังเมืองเฉพาะ	
และผู้แทนอธิบดีกรมโยธาธิการและผังเมือง	
 ภาคผนวก	79
สรุปความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมสัมมนาในกลุ่มย่อย	
กลุ่มที่ 1 : การผังเมืองกับการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร	80
กลุ่มที่ 2 : การผังเมืองกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจ	84
กลุ่มที่ 3 : การผังเมืองกับการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม	86

กำหนดการ

เสวนาสร้างสรรค์ "การผังเมืองไทยใส่ใจธรรมชาติสิ่งแวดล้อม"

วันพุธที่ 26 พฤศจิกายน 2551 เวลา 08:30 - 16:30 น.

ณ ห้องแกรนด์ฮอลล์ (Grand Hall) 2 โรงแรมรามารการ์เดนส์ กรุงเทพมหานคร

08:30 - 09:00 น.	ลงทะเบียน
09:00 - 09:15 น.	กล่าวรายงานวัตถุประสงค์การจัดงานเสวนา โดย ดร. สมฤดี นิโครพัฒน์ยิ่งยง ผู้อำนวยการอาวุโส สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย
09:15 - 09:30 น.	กล่าวเปิดงานเสวนา โดย ศ. ดร. สนิท อักษรแก้ว ประธานสถาบันสิ่งแวดล้อมไทยและกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ
09:30 - 09:45 น.	ชมวีดิทัศน์เกี่ยวกับผังเมือง
10:00 - 12:00 น.	เสวนาสร้างสรรค์เชิงนโยบาย "การผังเมืองไทยใส่ใจธรรมชาติสิ่งแวดล้อม"

ผังเมืองเจียงใหม่ เป้าใจละยัง

ดร. ดวงจันทร์ อาภาวัชรุฒิ เจริญเมือง

หัวหน้ากลุ่มเมืองและสิ่งแวดล้อม สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
และเลขาธิการมูลนิธิสถาบันพัฒนาเมือง

ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับผังเมืองสุวรรณภูมิ

อาจารย์กรินทร์ กลิ่นขจร

อาจารย์ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

ผังเมืองรวมมาตาปุด

ดร. สมฤดี นิโครพัฒน์ยิ่งยง

ผู้อำนวยการอาวุโส สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย

กฎหมายผังเมืองกับการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร การมีส่วนร่วมของ ประชาชน และการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม

นายวีรพงษ์ บุญญานุสนธิ์

ผู้อำนวยการกองนิติการ กรมโยธาธิการและผังเมือง

ผู้ดำเนินรายการเสวนา

ผศ. ดร. ระหัตถ์ โรจนประดิษฐ์

อุปนายกฝ่ายวิชาการ สมาคมนักผังเมืองไทย

และอาจารย์ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

13:00-15:30 น.

แบ่งกลุ่มย่อยระดมความคิดเห็น

“ข้อเสนอเพื่อสร้างสรรค์การผังเมืองอย่างมีธรรมาภิบาลสิ่งแวดล้อม”

กลุ่มที่ 1 : การผังเมืองกับการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร

ผู้ดำเนินรายการ: ดร. ดวงจันทร์ อาภาวิฑูรย์ เจริญเมือง
สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผู้เข้าร่วมให้ข้อมูล: 1. ผศ. ดร. นพนนท์ ตาปนานนท์
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2. นายวิริยะ รามสมภพ
สำนักงานคณะกรรมการข้อมูลข่าวสารของราชการ

กลุ่มที่ 2 : การผังเมืองกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจ

ผู้ดำเนินรายการ: ดร. สมฤดี นิโครพัฒน์
สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย

ผู้เข้าร่วมให้ข้อมูล: 1. รศ. ดร. ประสงค์ เอี่ยมอนันต์
กรรมการที่ปรึกษา สมาคมนักผังเมืองไทย
และกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ
2. นายชุมเดช พรหมเศรษฐี
เครือข่ายวางแผนและผังเมืองเพื่อสังคม
และสมาคมนักผังเมืองไทย

กลุ่มที่ 3 : การผังเมืองกับการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม

ผู้ดำเนินรายการ: นางภารณี สวัสดิรักษ์
เครือข่ายวางแผนและผังเมืองเพื่อสังคม

ผู้เข้าร่วมให้ข้อมูล: 1. นายวีรพงษ์ บุญญานุสนธิ์
กองนิติการ กรมโยธาธิการและผังเมือง
2. นายวิพล กิตติศนาสรชัย
นักวิชาการด้านกฎหมาย

15:45 -16:15 น.

นำเสนอผลการระดมความคิดเห็นจากกลุ่มย่อย (กลุ่มละ 10 นาที)

16:15 - 16:30 น.

กล่าวปิดเสวนา

โดย นายปรีชา รณรงค์

ผู้อำนวยการสำนักผังเมืองรวมและผังเมืองเฉพาะ
และผู้แทนอธิบดีกรมโยธาธิการและผังเมือง

คำกล่าวเปิดงานเสวนาสร้างสรรค์ "การผังเมืองไทยใส่ใจธรรมชาติสิ่งแวดล้อม"

โดย ศ.ดร.สนธิ อักษรแก้ว

ประธานสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย

สวัสดีตอนเช้าท่านผู้มีเกียรติทุกๆ ท่าน ผมรู้สึกดีใจที่เห็นพวกเรามาร่วมประชุมในวันนี้ ผมคิดว่านั้นคือเจตนารมณ์ที่ดีของพวกเราที่เห็นว่างานนี้เป็นงานที่สำคัญ

ผมดีใจที่ได้ยกประเด็นเรื่องของผังเมือง ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมมาพูดคุยกัน ทั้งสามเรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญที่ต้องบูรณาการ ซึ่งเราขาดมากในตอนนี คือเรื่องการจัดการผังเมือง เราไม่ค่อยดูในระบบนิเวศของมัน ผมเองเรียนมาทางนิเวศวิทยา เพราะฉะนั้นผมจะทำอะไรก็ตาม ผมจะมองในรูประบบ การที่เกิดปัญหาชุมชนหรือการพัฒนาขึ้น ส่วนมากเวลาเราจะพัฒนาอะไรก็ตาม เรามักจะแยกชุมชนออกจากระบบของเขา ดังเช่นพื้นที่มาบตาพุด คนที่อยู่นอกเขตนิคมอุตสาหกรรมหรือชุมชนที่อยู่ข้างนอก เขาอาจจะถือว่าไม่ใช่ส่วนหนึ่งของมาบตาพุดซึ่งที่จริงแล้วไม่ใช่จริงๆ แล้วชุมชนที่อยู่รอบนอกก็ดี อยู่ห่างไกลที่มีอิทธิพลหรือผลประโยชน์อะไรก็ตาม ถือเป็นระบบหนึ่งของเมืองมาบตาพุด ถ้าเราคิดได้อย่างนี้ การจะทำอะไรก็ตามที่เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศหรือองค์ประกอบที่เกี่ยวข้อง ก็คงจะไม่สามารถทำได้

ในเรื่องของธรรมาภินั้น ผมคิดว่าเป็นเรื่องสำคัญ ธรรมาภินจะต้องเกิดขึ้นในทุกภาคส่วน ไม่ว่าจะเป็นภาคส่วนการผลิต ภาคเอกชน ซึ่งเดี๋ยวนี้มีมากขึ้น เพราะมีเอกชนหรือนักธุรกิจหลายกลุ่มที่ให้ความสำคัญต่อการรับผิดชอบต่อสังคมมากขึ้น ก่อนหน้านั้น ในเรื่องของการจัดทำผังเมืองหรือการจัดใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ค่อยนึกถึงชุมชนเท่าไร แต่เดี๋ยวนี้เราต้องยอมรับว่าชุมชนมีความเข้มแข็ง ชุมชนมีความรู้มากขึ้น ถ้าเราไม่เอาชุมชนมาเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศในการจัดการแล้วนั้น ไม่ว่าจะเป็นผังเมืองหรืออะไรก็ตาม คงไม่เกิดความยั่งยืน แต่ทั้งนี้ ถ้าสังคมและชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับพื้นที่ที่ไม่ยอมรับ การทำงาน ไม่ว่าจะเป็นภาคส่วนอะไรก็ยากที่จะทำให้ประสบความสำเร็จได้ โดยเฉพาะในเรื่องของผังเมืองที่เป็นเรื่องสำคัญ หลายท่านที่เดินทางไปต่างประเทศเอาใกล้ๆ เช่น สิงคโปร์ ประเทศเขาเป็นประเทศเล็กก็จริง แต่เขาไม่เคยลืมเรื่องพื้นที่สีเขียว (green area) ผมได้ไปเที่ยวที่สวนพฤกษศาสตร์ในประเทศนี้แล้ว ผมนึกว่าอยู่ในป่าใหญ่ ฉะนั้น จะเห็นว่าระบบนิเวศเป็นเรื่องสำคัญในการจัดวางผังเมือง

ในเรื่องการเพิ่มพื้นที่สีเขียว คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติได้ผ่านมติ คณะรัฐมนตรีในเรื่องสัดส่วนการเพิ่มพื้นที่สีเขียวในเมืองใหญ่แล้ว ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ภาครัฐให้ความสนใจ แม้ไม่เกี่ยวกับพื้นที่โดยตรง แต่เป็นการวางผังเมืองเพื่อให้เกิดสัดส่วนพื้นที่สีเขียว เดียวนี้มีนักสถาปัตยกรรมหลายท่าน ที่กำลังคิด และวางแผนการทำหลังคาสีเขียว (green roof) หรือ กำแพงสีเขียว (green wall) สังเกตได้ว่า เรื่องการวางผังเมืองยังมีเทคโนโลยี มีนวัตกรรมใหม่ๆ อีกมากมาย ไม่ใช่แค่แบ่งพื้นที่อย่างเดียวแล้วก็ได้ แต่มีอะไรมากมายที่ร่วมสนับสนุนในการวางผังเมืองที่ดี แต่สิ่งสำคัญจะต้องมีหลักธรรมาภินั้น เมื่อเราวางผังเมืองหรือทำอะไรเสร็จแล้ว มันจะต้องดำเนินไปตามกฎตีกานนั้นๆ ผมได้ไปที่เมืองบาร์เซโลน่า ประเทศสเปน เมื่อต้นเดือน พฤศจิกายน 2551 ที่ผ่านมา และประทับใจผังเมืองที่นั่นมาก เพราะเขาทำผังเมืองให้ถนนสามารถเดินทะลุถึงกันหมด ไม่ว่าจะเป็นแคบก็เดินติดต่อกันได้หมด รวมทั้งการอนุรักษ์โบราณสถานและอาคารเก่า อย่างโรงหนังเก่า ที่สร้างในปี ค.ศ. 1928 เขายังเก็บอนุรักษ์ไว้ สำหรับประเทศไทย ผมเสียดายวัดดุจธูประณ หรือว่าสิ่งก่อสร้างโบราณบางแห่งที่ถูกรื้อถอนหมด อันที่จริงสถาบันสิ่งแวดล้อมไทยมีโครงการที่ทำอยู่เยอะ เช่น การรักษาคูคลอง ซึ่งเราพยายามที่จะอนุรักษ์ไว้ จะเห็นว่าเรื่องผังเมืองนี้เป็นเรื่องที่สำคัญ การเสียสละเวลาของทุกท่านที่มาในวันนี้ เพื่อช่วยกันระดมแนวความคิด

เรื่องผังเมือง เราไม่ได้ทำผังเมืองเพื่อพวกเรา แต่เราทำผังเมืองเพื่อลูกหลานของเราในอนาคต ถ้าสมมติว่ามีผังเมืองที่ดี มีอากาศ มีบรรยากาศที่ดี ปราศจากภัยพิบัติ คุณภาพของลูกหลานของเราในอนาคตก็จะดีขึ้น

ขอขอบคุณ ทางสมาคมนักผังเมืองไทย เครือข่ายวางแผนและผังเมืองเพื่อสังคม มูลนิธิสถาบันพัฒนาเมือง และกลุ่มศึกษาเรื่องเมืองและสิ่งแวดล้อม ในสังกัดสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และท่านผู้มีเกียรติทุกท่าน วันนี้แม้จะมีปัญหามากมาย แต่สำหรับข้อสรุป ข้อเสนอแนะ และข้อคิดเห็นที่ได้จากท่าน ทางสถาบันสิ่งแวดล้อมไทยร่วมกับเครือข่าย จะดำเนินการส่งไปถึงผู้ที่มียุทธศาสตร์ในการจัดทำเรื่องนี้

ในโอกาสสุดท้าย ผมคิดว่าสิ่งที่พวกเราทำกันในวันนี้ ไม่ได้ทำเพื่อพวกเรา แต่จะเห็นผลในอนาคตต่อไปข้างหน้าเพื่อลูกหลานของเรา ขอขอบพระคุณ และขอเปิดการประชุม